Миленко ПЕКИЋ*

МИТРОПОЛИТ САВА ПЕТРОВИЋ И СРБИ У ДАЛМАЦИЈИ

(с посебним осврtом на непознато „писмо" митрополита Саве од 20. јула 1775. године)

Историчари нису увијек правични према свим историјским актерима чији живот и дјела изучавају. Да је то тако најбоље показује и примјер митрополита Саве Петровића. Њега су представници историјске науке, још у другој половини XIX вијека, ставили на својеврстан стуб срама и скоро га на истом мјесту оставили до наших дана. Оно што је најгоре – сви судови који су написани о овом духовнику и државнику били су успутни, паушални, изузетно оштри, посве неправедни и скоро неистинити. Овакав став потврђује и чињеница да су о владици Сави Петровићу, до данас у историографији, написана само два омања рада у којима је он у центру истраживања.[1] Скоро да се више простора и времена посветило остеолошким мјерењима и антрополошким испитивањима посмртних му остатака, него истраживању његова живота и дјела,[2] с изузетком суптилне анализе писама која је за живота написао или издиктирао.[3] Зато ваљда неки наши савременици и не

---

* Доктор историјских наука, Београд.

[1] Бранко Павићевић, *Владика Сава Петровић у Русији 1743-1744. године*, Историјски часопис, XIV-XV, Београд, 1966, 93-109; Богољуб Петковић, *Писмо црногорског митрополита Саве Петровића папи*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. 24, св. 1-2, Београд, 1958, 110-113. Овдје не убрајам опширни напис о владици Сави Растислава В. Петровића (Данило /Петровић/ и Сава /Петровић/, *Писма (избор)*, приредио Александар Младеновић, Цетиње 1996, 165-198), као и књигу истог аутора (*Владика Данило и владика Сава (1697-1781)*, Београд 1997, 85-118) будући да је ријеч о радовима у којима преовлађују прилози и популарно писано штиво, а и зато јер се не ради о изворним студијама, већ само увиђању потребе да се напише монографија о реченом митрополиту.

[2] Bo`ina M. Ivanovi}, *Petrovi} Njego{: antropolo{ko-kulturolo{ki okvir*, Cetinje 1992, 51-67.

[3] Мирослав Пантић, *Књижевност на тлу Црне Горе и Боке Которске од XVI до XVIII века*, Београд, 1990, 370-404.

знају када је умро овај знаменити владар Црне Горе,[4] ни како се он, заправо, звао.[5]

Својеврсну омразу против митрополита Саве започео је анонимни писац дневника руске експедиције под вођством кнеза Јурија Володимировича Долгорукова, који је у Црној Гори боравио 1769. године. За њега је владалац Црне Горе: „Дволичан, лукав, глуп, злобан, непостојан, притворан, а најгоре је што је лаком на новце, па макар би то стало и народног крвопролића".[6]

Но, прије него је овај дневник објављен на руском језику, односно преведен на наш, код нас је публиковано да владика Сава „ніє имао способности за владаоца", односно да „ніє имао никакве енергие, нити є познавао политична отношеня".[7] Наставило се у сличном тону и оцјењивало да је био „одвећъ тихе и благе нарави" и „неспособан владаоц народни",[8] али и „мек, тих, мирољубан" и да је као такав „најмање био створен за државника и судију".[9] Књижевници су посве блажи у изношењу мишљења. За једног од њих митрополит Сава је побожни и „добри старац без оштрине" који је „под мирном ћуди крио дубоко оштроумље".[10]

Историчари су и у XX стољећу, као и они ранији, износили судове о митрополиту Сави без позива на историјска документа, у већини случајева. За једне је „био човјек мудар, али тих и повучен, касније се одао пићу, и стога је био без јачег утицаја на Црногорце", а уз то све и „слаби владика".[11] Други су наглашавали како је „добар монах, али слаб управљач", и да „није био тако способан да управља народом", односно да је „државнички неспосо-

---

[4] Јован П. Рогановић, *Црногорска теократија: 1496-1851*, Цетиње 1991, 64. Ни анонимни писци брошурице, у издању Музеја Цетиња, нису сигурни у годину смрти владике Саве Петровића; на једном мјесту пишу да је то 1782. година, а на другом 1781. Једнако су тако неодлучни и када је година рођења у питању. (*Dinastija Petrovi} Njego{*, /Cetinje, 1988/, list /2/, /5/, /8/.)

[5] Новак Аџић, *Кратка историја Црногорске православне цркве: (од средине XV вијека до 1920. године)*, Цетиње 2000, 53.

[6] Љуба Стојановић, *Прилог историји Црне Горе времена Стевана Малог*, Годишњица Николе Чупића, књ. XI, У Београду, 1889, 309.

[7] Милорадъ Медаковићъ, *Повъстница Црнегоре од најстариег времена до 1830*, У Земуну 1850, 58, 58.

[8] Д/имитриє/ Милаковић, *История Црне Горе*, У Задру 1856, 140, 172. С првим дијелом суда сложио се и Герасим Петрановић (*О православ. Далматинскимъ Епископима*, Српско-далматински магазин за годину 1862 (=СДМ), У Задру, 21/1862, 140.

[9] Ђорђе Поповић, *Историја Црне Горе*, Београд 1896, 98.

[10] Ст/ефан/ Митров Љубиша, *Приповиједити*, приредио Ново Вуковић, Цетиње 1996, 36, 44, 51.

[11] V/ladimir/]/orovi}/, *Sava (Petrovi})*, Narodna enciklopedija SHS, knj. IV, Zagreb 1929, 39; Vladimir]orovi}, *Istorija Jugoslavije*, Beograd 1933, 393, 396.

бан владика" и „мирна калуђерска природа /који се/ бринуо много више за црквене но световне послове, посвећивао више времена манастирској економији но политици. /Уз то/ није имао енергије ни крупне планове као Данило или какве ће имати синовац му Василије".[12] Ни остали компилатори, писци појединих поглавља или већих студија из историје Црне Горе – нису били оригинални. Они само варирају већ изнешена мишљења без упоришта у ново откривеним историјским изворима. За њих је епископ Сава „непредузимљив" и „по природи неодлучан" владика, односно човјек „без ширих политичких погледа и иницијатива", а једнако тако и „смирени и обазриви владика" који је „опхрван старошћу више био 'воштана фигура' него стварни владика". Највише, ипак, има својеврсног литерарисања у оцртавању лика митрополита Саве када истичу да је он „мирни", „опрезни" и „млаки" човјек „без довољно енергије /и/ привржениј миру манастирске ћелије и бављењу духовним питањима него настављању ослободилачког пута свог претходника".[13]

Један број писаца историје о Црној Гори одустајао је од давања било каквих квалификатива о епископу Сави или се њиме уопште није бавио.[14]

---

[12] J/eremija/ D. M/itrovi}/, */Crna Gora/: Povijest*, Hrvatska enciklopedija, sv. IV, Zagreb 1942, 123; Љубомир Дурковић–Јакшић, *Одређивање међуцрквеног положаја црногорској митрополији*, Историски записи, Цетиње, 6/1953, књ. IX, св. 1-2, 72; С/лавко/ Мијушковић, *Политички маневри гувернадура Јована Радоњића*, Историски записи, Титоград, 6/1953, књ. IX, св. 1-2, 161. Када се исти аутор позива на историјске изворе, један међу првима, истиче да је митрополит Сава „добар човјек" и да се „читавог живота бавио зидањем зграда", али и бригом за своју стоку и куће, које „сачињавају једну улицу, а саграђене су искључиво о владичином трошку" (Исто, 169, 181); Богољуб Петковић, н. р., 110. Ову синтагму преузеће Перко Војиновић (*Црногорска интелигенција: (од половине XVIII вијека до 1918. године)*, Никшић–/Титоград/, 1989, 27, 28) и Јагош Јовановић (*Историја Црне Горе*, Цетиње–Подгорица 1995, 2. исправљено и допуњено издање, 110, 113).

[13] @/arko/ [/}epanovi}/, *Borba crnogorskog naroda za nezavisnost*, Enciklopedija Jugoslavije, 3, Zagreb 1984, 90, 91. (Исти рад видјети и у књизи: *Crna Gora i Crnogorci: separat iz druge i tre}e knjige drugog izdanja Enciklopediji Jugoslavije*, /Podgorica, 1999/); /Јован Милићевић и Новица Ракочевић/, *Црна Гора од 1735-1797*, у: *Историја српског народа: Срби у XVIII веку*, 4 књ., 1. том, Београд 1986, 498; Dragoje @ivkovi}, *Istorija crnogorskog naroda: (radzoblje crnogorskog principata – vladikata od po~etka XVI do sredine XIX vijeka)*, tom II, Cetinje 1992, 162, 246; Радослав Ротковић, *Кратка илустрована историја црногорског народа*, Цетиње 1996, 92, 94; Ново Вуковић, *Предговор*, у: Ст/ефан/ Митров Љубиша, *Приповијести*, приредио Ново Вуковић, Цетиње 1996, 13; Жељко Вујадиновић, *Династија Петровић*, Даница, српски народни илустровани календар за годину 1999, Београд 1998, 181.

[14] J/ago{/ J/ovanovi}/, *Istorija Crne Gore u srednjem inovom vijeku*, Enciklopedija Jugoslavije, 2, Zagreb 1956, 416-424; Растислав Петровић, *Односи између Русије и Црне Горе у доба Василија Петровића и Шћепана Малог,* у: *Југословенске земље и Русија у*

Сву њихову уздржљивост од судова увелике је надокнадио један међу најбољим истраживачима те исте прошлости. Ријеч је о Глигору Станојевићу. У периоду од 22 године најплоднијег историографског дјеловања овај је аутор о значајним личностима Црне Горе у XVIII вијеку изрекао обиље мишљења. Такође и о митрополиту Сави. За њега је он био: „слабић /…/ скучених политичких погледа и ситних себичних интереса", „не много паметан владика", „лично слабић, неборбен, пријатељ сарадње са Млечанима", „слабић и мекушац, у политици на нивоу једног сеоског црногорског кнеза свога доба /и да се/ није никада одликовао оштроумношћу и дубоким сагледавањем догађаја" а уз то „слабић, поводљив, наиван, интелектуално тром, ситни интережџија без маште и ширих концепција о будућем политичком развитку Црне Горе /и при том се/ више руководио личном ћудљивошћу и интересима него потребама земље", односно „цијелог живота бавио се увећавањем црквене имовине и радо откупљивао земљу од сиромашних црногорских сељака /и тако/ испустио кормило из руку", а уз то остајао „без визије о међународном положају и будућности Црне Горе" и исказао се као „кукавица и слабић /који/ није импоновао Црногорцима и није могао утицати на њих".[15]

На уму ваља имати једно – рано преминули Глигор Станојевић није написао студију о епископу Сави Петровићу а изрекао је оволико судова о њему. Знам сигурно да је сакупљао изворну грађу о овом великану из историје Црне Горе, но права је штета, превасходно за историјску науку, да није стигао објавити научно аргументовану књигу и о њему. Све док се једна таква студија не појави у историографији сви наведени ставови, па и мишљења Глигора Станојевића, остаће само могуће тезе у исписивању насушне монографије о митрополиту Сави Петровићу. То зато јер док се судови не заснивају на релевантној историјској грађи они остају само неуспио покушај у изношењу мишљења о историјским учесницима.

XVIII веку, Београд 1986; Радослав Јагош Вешовић, *Улоѓа црквених поѓлавара у исшорији Црне Горе*, Андријашевица 1998; *Односи Русије са Црном Гором у XVIII веку: шраѓом докумената*, /приредио/ Растислав В. Петровић, Београд 1998; Светозар Ђоновић, *Црноѓорски срйско йлеме*, Београд 1999; Borislav \ukanovi} et. al., *Nacija i dr`ava: istra`ivanje nacionalne svijesti i stanovni{tva o dr`avi u Crnoj Gori*, Podgorica 2001.

[15] Глигор Станојевић, *Шћейан Мали*, Београд 1957, 7, 20, 24; Исти, *Црна Гора у борби за независносш*, у: *Исшорија народа Јуѓославије: књиѓа друѓа: од йочешка XVI до краја XVIII века*, Београд 1960, 1179; Исти, *Црна Гора йред сшварање државе 1773-1796*, Београд 1962, 18-19; /Глигор Станојевић–Милан Васић/, *Исшорија Црне Горе: књиѓа шрећа: од йочешка XVI до краја XVIII вијека*, том први, Титоград 1975, 289-290, 307, 374; Глигор Станојевић, *Миширойолиш Василије Пейровић и њеѓово доба (1740-1766)*, Београд 1979, 112, 127, /191/.

Неоткривених историјских извора има и данас. Један је и јавна исправа која је, 20. јула 1775. године, са Цетиња упућена у свијет. Врућег августовског љета 1962. године чувала се у богатим трезорима манастира Крке, тик уз далматинску ријеку Крку, недалеко од трговишта Кистања.[16] Да ли је преживјела најновији егзодус српског народа Далмације, тешко је рећи.[17]

„Писмо", заправо особена молбеница, да овако назовем ову исправу имајући на уму саму форму документа, написано је полууставним типом ћириличких слова на кашираном папиру димензија 43x58 cm, и то унутар простора којег омеђују стилизирани биљни мотиви налик на ћирилично слово П. Оквир за текст има рачвасте врхове са флоралним орнаментима. Над средишњим дијелом је испупчење с крстом на врху. Унутар њега је доста успјешно уцртан лик Мајке Божије која држи Исуса Христа у наручју и скраћеницама на начин контракције: М[А]Т̂НР ѲѸ І[СОѴ̂]С Х[РИСТО̂]С. Омеђени простор завршава ромбоидним завршецима на оба крака. Украси су обојени у црвено, зелено и црно. Текст, који броји 31 ред (рачунајући „потпис" и датацију), писан је црном бојом, док су интерпункцијске ознаке и титулара владике Саве обојени у црвено. Изглед документа је свечан и поред тога што сва писмена нису калиграфски дотјерана. На његовој позадини уписано је „N 52" и „св. бр. 2".

На папиру, налијепљеном на платно, јасно се виде трагови оштећења који су нестали услијед тога што се исправа чувала пресавијена. Таква похрана омогућила је да се на рубовима пресавијања појаве оштећена на хартији. Настрадала су нека слова и украси, али и поред свега читљивост самог текста није доведена у питање. То што се приликом пресавијања разлила боја документа проузроковало је да су се неки дјелови написа појавили обрнути, као у огледалу, на другој страни од оригинала, али по срећу ван простора на којима су се налазиле исписане ријечи. Највеће је оштећење, ипак, настало при-

[16] „Писмо" је речене године снимио др Херман Диц из Њемачке и снимак сачувао до наших дана. Тада му је архимандрит Никодим Опачић, који је и у Европи имао велик број пријатеља, дозволио да фотографише и друге умјетнине. Као петнаестогодишњак био сам асистент пријатељу Херману, коме од срца захваљујем на устпљеном снимку. Која су све богатства била у манастиру Крки јавност је давно упозорио агилни Милан Радека (*Прилози о спо̄меницима кул̄туре Срба у Сјеверној Далмацији*, у: *Алманах: Срби и п̄равославље у Далмацији и Дубровнику*, Загреб 1971, 263-264). О овом најрепрезентативнијем споменику културе Срба из Далмације убрзо ће ми бити штампана књига.

[17] Новине су у вријеме катаклизме Срба Далмације извијестиле да је „значајан део уметничког блага манастира Крке и Крупе /…/ спасе, али су одмах и додале" На жалост, по свему судећи, један део блага из ризнице поменутих манастира, остао је неисељен" (Н. Волаш, *Сп̄асен део умет̄ничког̄ благ̄а манаст̄ира Крке и Круп̄е*, Политика, Београд, 92/1995, 29385 (10. августа, 12). Вијест је потврдио у ову проблематику упућени Милојко Будимир (*Извјешт̄ај са п̄ут̄а п̄о Славонији, Хрват̄ској, Далмацији и Реп̄ублици Срп̄ској: Пут̄евима ст̄радања срп̄ских,* Православље, Београд, 35/2001, 825-826 (1. августа), 10).

ликом преправљања два имена: Сава и Василије. Ова дрска интервенција над именима владике и јерођакона тако је аматерски обављена да више дјелује као накнадно играње неодговорног, него некакво кривотворење.

Занемаримо ли преступно шврљање по исправи, одмах упада у очи да су је писале двије руке, да су у питању два дуктуса. Један је човјек исписао основни текст и, највјероватније, интитулацију. „Потпис" није написан уобичајеним словима, већ бих рекао да је нацртан. Умјетнику, о њему је заиста ријеч, пошло је за руком да оствари изузетно ликовно дјело гледано у цјелини, нарочито да ислика титулатуру и изнад свега прекрасно изведене лигатуре више слова у њој. Када је о тзв. потпису ријеч, одмах ваља рећи да је на овој исправи употребљен до сада непознат облик означавања титуле владике Саве.

Најнеликовнији дио исправе јесте задњи ред којег је исписао посве други писар. Слова се не разликују само по љепоти, већ и типу. Ријеч је, наиме, о брзопису за разлику од осталог текста исписаног у манири недотјеране уставне монументалности, тј. полууницијале.

Текст ове прозбенице, да документ и овако крстим, обилује скраћеницама, употребом надредних слова (са титлом и без ње), као и надредних знакова, тим битним особинама ћирилских рукописа исписаних полууставом. Скоро све сакралне ријечи крађене су на начин контракције, али има и примјера суспензијског сажимања. Посебно је уочљиво скраћивање уписивањем надредних слова – сва сугласничка; са титлом (употребљена је валовита и са луковима на крају) и без ње. Први писар (да га тако назовем) – умјетник, употребљава оба вида надредног знака. Други, који је исписао задњи ред, титле не ставља изнад сваког слова који су у бројчаној функцији (налази се изнад *к* и водоравном линијом означена титла изнад два слова *о* и *є*). Као натписна слова у молбеници се јављају уобичајено *д*, али и *с*, *м*, *г̄*, *х* и *к*.

Казујући о скраћеницама у тексту занимљиво је видјети и употребу спојених слова. Уз карактеристичну лигатуру *оу*, којом се писао словни знак *у*, својом љепотом у есхатоколу исправе нарочито се истиче „потпис", који овдје врши својеврсну функцију интитулације. Унутар њега издваја се лигатурни спој: М+И (два пута), Р+Ъ, Н+Н, Т+Р+О, П+О+Л, А+В, В+А, Т+И и К+Ь. Ликовно су нарочито успјели лигатурни спојеви три слова и приказ слова он у облику листа. Сликовитости исправе умногоме доприноси и нарочито успјешно стилизовани иницијал ижице, украшен цвјетним мотивима.

Ниједан полууставни ћирилички текст није без употребе реченичних знакова, па тако и акцената и спирита. То је случај и са овим свједочанством на коме их има много, али како не играју никакву улогу у читању и разумијевању нећу их преносити. Уобичајени биљег, који се стављао на крају апрекације у овом је случају означен са четири тачке у виду крста, назначавам, али и све тачке које су уписане по средини висине слова обојених црвено.

Документ не одудара од сличних из истог периода ни по питању означавања растављања ријечи на крају текста; тих обиљежја напросто нема.

Три отиснута печата у разини са „потписом” красе исправу; два су мања, и идентична, на њеном крају, а један већи, хагиографски, у средини. Не треба бити никакав сфрагистичар да би се знало да је употреба печата, најбољи знак доказивања аутентичности сваког документа на коме се налазе.[18] Три отиска биљега на овом свједочанству то најбоље потврђују и тако посве демантују она неумјесна преправљања. Нажалост, један је печат услијед пресавијања исправе битно оштећен. Ријеч је о десном. Наиме, један комадић папира с отиснутим биљегом доспио је на интитулацију и ту остао приљепљен. Тако је први жиг постао умногоме нечитљив. Његову видљивост, ипак, олакшава десни отисак потпуно истог печата. Он је овалан као и први и са истим димензијама – 23x26 mm. У средишњем пољу је двоглави орао. Повише њега је митра са малим крстом на врху. Десно од круне православних епископа налази се већи крст, а лијево владичанско жезло. У дну су двије палмине гране, а повише њих приказ животиње која иде улијево. Око лика у печату стоји легенда: СЧИЦ на десној, а СБММ на лијевој страни. Овај је печат познат у науци, али на жалост његов натпис није и одгонетнут,[19] за разлику од других.[20]

Изузетно је занимљив трећи за кога се не зна у историографији.[21] Ради се о округлом биљегу пречника 49 mm с унутрашњим кругом од 34 mm. Унутар њега је приказ Рођења Богородице са кратицама **ро҃во в҃це,** повише ликова. Добро је читљив и текст легенде, који окружује сцену Богородичиног рођења:

---

[18] Марко Атлагић, Божидар Шекуларац, *Помоћне историјске науке*, Приштина 1997, 199; Божидар Шекуларац, *Паштровске исправе*, књ. III, Петровац на мору 1999, 13.

[19] *Зборник докумената из историје Црне Горе: (1685-1782)*, спремио за штампу Јевто М. Миловић, Цетиње 1956, 310, а на 382. објављена је обрнута фотографија; Јевто М. Миловић, *Студије, расправе и чланци*, /књ. 1/, Никшић 1989, 866, 867.

[20] *Зборник докумената из историје Црне Горе: (1685-1782)*, спремио за штампу Јевто М. Миловић, Цетиње 1956, 332, 327, 349.

[21] На жалост, још није објављена студија о сфрагистичком богатству Црне Горе и поред тога што постоји неколико ваљаних студија о њима, и више спорадичних спомена ове занимљиве историјске грађе (Ристо Драгићевић, *Неколико старих печата*, Старине Црне Горе, Цетиње, /1963/, 1, 67-81; Бранко Павићевић, *Печати црногорских старјешина с почетка XVIII: из историје сфрагистике*, Гласник Цетињских музеја, књ. VIII, Цетиње 1975, 5-26; В/укъ/ С. К/араџићъ/, *Долазак княза Данила Петровића Нъгоша у Црнугору*, Србске новине, У Београду, 19/1852, 140 (8. дец.), 519; *Стара писма*, саоб/штио/ Г/еоргиє/ Николаевићь, СДМ за 1862, У Задру 1862, 166; *Србске старине*, /саопштио/ Г/ерасимъ/ П/етрановићъ/, СДМ за 1863, У Задру 1863, 168; *Савва Митрополить Цетински расправля нека неспоразумлъия о парохіяма међу свештеницима Подгоричкимъ*, саобштио Ф/илипъ/ Радичевићъ, СДМ за 1864, у Задру /1863/, 171; Ibrahim Defterdarovi}, *Stare listine porodice Resulbegovi}*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini = Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини, Sarajevo = Сарајево, 9/1897, 2, 202; Ристо Ј. Драгићевић, *Његошево укидање гувернадурства*, Историјски записи, књ. III, Цетиње, 2/1949, св. 1-2, 3-4, Исти, Исто, св. 3-4, 137; *Саздање Цетиња: извори и легенде*, приредио Радослав Ротковић, Титоград 1984, 63.

+СЇИПЕЧАТЪ·МОНАСТИРА·ЦѢТИНСКОГА·ВЪЧРЬНЇЕГОРИ . [22]

Погледајмо и сам текст без означавања бројних акцената и спирита, нити обиљежавања оригиналног редосљеда редова.

Уже повсоу въблгти прѣстго дха· Ѡбрѣтающїимсе въсемь православнїимь хртїанѡ· Прѣѡсщенномꙋ арѣїепкпꙋ въсе ѡсщеннїимь митрѡполитмъ бго любазнїимь епкпѡ· Прѣпѡбнѣишїимь игоуменѡ идховникѡ· Сщенно инокѡ іинокѡ· Чтнїимь протопопамь поповамже идїаконѡ ивъсемꙋ чинꙋ црковномꙋ· Охѣ братїамь нашимь блго чтивїимь господамь· Воеводамь кнѣзовѡ спахїамъ моуселимѡ харамбаша болїарѡ кмѣтовѡ икмѣтицамь икмѣтскымь сновѡ · Ѕанатлїамь ѡрачемь икопачѣ терзїамь златарѡ трговцемъ Ѣꙋрчїамь иинїимь занатлїамь ивъсемь православнїимъ хртїанѡ · Мирь иблвеїе даимате Ѿга ба ипрѣчтїе тѡ мтре ивъсѣ стый Чтнаа стаа исщеннаа ѡбытелъ монастирь зовомъ цетинѣ· храмь стго рожьства прѣстїе бце· Иже сьгради иоукраси великы ихо любивїи иже въхртїане господинь иванъ чрьноевиѣь·Тоеже ѡбытелы смѣренїи митрополитъ савва скендерїискы ичрьнїе горы иприморїа· Мнѡ въсмѣренїи метанїе съ твараемо вашемꙋ блго чтїю· имлимо га ба ипрѣчтꙋю тѡ мтрь ивъ се стый · Ѿмнѡ лѣтнѡ вашемь животѣ изравїи испенїи аминъ· Посїи вѣсто боу вашемꙋ хо любїю како хощемо сты монастиръ понавлїати ибащине црковне ичивлаке щонамсꙋсе Ѿвоиске порꙋшиле анеможемо безваше помощи ничто сьтворити тачїю надѣіемосе нъпрмлтиваго ба инавась православне хртїане помозите еликовїи дх сты наставить противꙋ силѣ иоусрьдїа своего · Итѡ ра послахомь кава ѡги брата нашего Васїилїа іермона млтины ра · Вїиже ѿхо любивїи ктитори прїимете его сьлюбовїю ха ра имлтиню полоучите Ѿвашега бго даннаго именїа ежевїи вишнїи дароваль іе слишите га въстѣмь іеѵлїи глюща· Блженїи млтивїи іако ты помловани боуꙋть· Иапль глїеть красеи црковь бжїю свою дшꙋ красить· Иаше ктѡ хощеть писатисе въстїи ѡбщїи листь или въстꙋю проскомїю или въстїи помени или дамꙋ се поють бжтвнїе литꙋргїе или послати некое оукрашенїе стомꙋ монастирꙋ· То давьроучите побратїа наши · Амїи хощемо все исправити поставꙋ црковномꙋ ипопрѣданїю стый ибгоноснїй Ѿць · Ипроче млть Бжїа ипокровь прѣстїе Бце дапрѣбиваѥть нъвасѣхь вась православнїй идомь ичедъ вашихь аминъ ⁘

(М.П.) СМѢРѢННЫ МИТРОПЛИТ (М.П.) САВВАЦЕТИНСКЫ (М.П.)

Цетиніе допꙋщана Ѿ манастира месеца іꙋлїа к аѱое

Овако изгледа исправа у изворном погледу. Водећи рачуна о разумљивости текста, предлажем своје читање уз разрјешење свих скраћеница, које се доносе у косим заградама и значе ауторову интервенцију. Употребу русизама и лингвистичку страну српскословенског текста остављам филозо-

[22] Чита се: СИЈ ПЕЧАТ МОНАСТИРА ЦЕТИЊСКОГ ВА ЧРНИЈЕ ГОРИ.

фима, који би једног дана требали приредити и критичко издање читаве историјске грађе која казује и о митрополиту Сави Петровићу.[23]

Иже повсуд[у] в бл[а]г[о]д[а]ти прес[в]ет[а]го д[у]ха, обретајуштим се васем православним хр[и]стијаном, преос[ве]штеному архиеп[и]скопу, васеос[ве]штеним митрополитом, б[о]гољубазним еп[и]ск[о]пом, преподобнејшим игуменом и д[у]ховником, с[ве]штеноиноком и иноком, ч[а]стним протопопам, поповом же и дјаконом и васему чину ц[е]рковному. О Х[рист]е братијам нашим бл[а]гоч[а]стивим господам, војеводам, кнезовом, спахијам, муселимом, харамбашам, бољаром, кметовом и кметицам и кметским с[и]новом, занатлијам, орачем и копачем, терзијам, златаром, трговцем, ћурчијам и иним занатлијам и васем православним хр[и]стијаном. Мир и бл[аго]словеније да имате от г[оспод]а Б[ог]а и преч[и]стије т[о]го м[а]т[е]ре вас[е]х с[ве]тих ч[а]стна[ј]а с[ве]та[ј]а и с[ве]штена[ј]а обитељ монастир зовом Цетиње, храм с[ве]таго рожд[а]ства прес[ве]тије Б[огороди]це. Иже с[а]гради и украси велики и хр[ист]ољубиви иже варх[и]стијанех господин Иван Црнојевић. Тојежде обитељи смерени[24] митрополит Сава скендеријски и Црније Гори и приморја. Мн[о]го ва смеренији метаније сатварајемо вашему бл[а]гоч[а]стију и м[о]лимо Г[оспод]а Б[ог]а и преч[и]стују т[о]го М[а]тер и ва с[в]ех с[ве]тих, о многољетном вашем животе и здравији и сп[а]сенији амин. По сих весто буд[и] вашему х[рист]ољубију како хоштемо с[ве]ти монастир понављати и баштине црковне и чивлаке што нам су се от војске порушиле, а не можемо без ваше помошти ничто сатворити. Тачију надејемо се н[а] пр[е]м[и]л[о]стиваго Б[ог]а и на вас православне хр[и]стијане омозите јеликови Д[у]х с[ве]ти наставит противу силе и усрдија својего. И т[о]го рад[и] послахом ка вам о Г[оспод]и брата нашего Василија јеромонах[а] м[и]л[о]стињи рад[и]. Ви же о х[рист]ољубиви ктитори пријмете его са љубовију Х[рист]а рад[и] и м[и]л[о]стињу получите от вашега б[о]годанаго именија јеже ви вишњи даровал јес[т], слишите г[оспод]а васветем и јев[ан]гелији гл[агољу]шта. Блажени м[и]л[о]стиви јако ти пом[и]ловани буд[у]т. И ап[о]с[то]л г[лаго]љет красеј ц[е]рков б[о]жију своју д[у]шу красит. И аште кто хоштет писати се ва с[ве]ти поменик, или да му се појут б[о]ж[а]ств[а]није литургије или послати некоје украшеније с[ве]тому монастиру, то да варучите по братијах

[23] За сада се још није пришло оваквом послу. Александар Младеновић је најдаље отишао на овом плану, али ни он није издао критичко издање писама које је објавио (Петровићи (Данило /Петровић/ и Сава /Петровић/, *Писма (избор)*, приредио Александар Младеновић, Цетиње 1996, 347.

[24] Употребљени графем *ѣ* има несумњиву вриједност самогласника *е* и поред тога што би се могао очекивати јекавизам. Видјети: *Зборник докумената из историје Црне Горе: (1685-1782)*, спремио за штампу Јевто М. Миловић, Цетиње 1956, 328 и 378 (фотокопија истог документа гдје се јасно употребљава слово јест).

наших. А ми хоштемо васе исправити по уставу ц[е]рковному и по преданију с[ве]тих и б[о]гоносних о[та]ц. И проче м[и]л[о]ст Б[о]жија и покров прес[ве]тије Б[огороди]це да пребивајет на васех вас православних и дом и чед[а] ваших амин.

СМЕРЕНИ МИТРОПОЛИТ САВА ЦЕТИНСКИ
ЦЕТИЊЕ, допуштана од манастира месеца јуља 20. 1775.

Дакле, 20. јула 1775. године у цетињском манастиру уручена је горња молбеница посебној и повјерљивој делегацији митрополита Саве Петровића. Предводио ју је будући Петар I, а у њој су били и јеромонах Василије Иванов, синовац владичин, Стефан Зановић и поп Никола Давидовић, а могуће и поп Никола Ћетковић.[25] Задатак јој је био, између осталога, сакупити милостињу за понављање њиховог манастира. Но, овом кључном глаголу исправе, вратићемо се још једном. Свједочанство којег су собом носили давало им је могућност за „рад" на просторима гдје су живјели „православни хришћани". Будући да се у молбеници не спомињу никаква географска имена то значи да је манастирска братија имала дозволу свога митрополита да прикупља добровољне прилоге са најширег простора којег су настањавали људи који су исповиједали православну вјеру. Штавише, било им је дозвољено да се за припомоћ обраћају црквеним и свјетовним представницима на свим предјелима гдје дођу, подразумијевавши да су крај и држава православни.

Разлог за пут посланства, дакле, био је прикупљање добровољних прилога за „понављати", како се изреком каже у исправи, „свети манастир" на Цетињу „и имања црквених и села која нам је војска порушила". Задржаћу се на час код овог кључног појма, без икакве жеље да улазим у семантичку анализу самог глагола. Сматрам да су монаси били присиљени још једном, по други пут и изнова, подизати свој дом и све оно што му је припадало. Лако је могуће да је њихов цјелокупни посјед био разорен, разваљен, запуштен или напуштен. Шта им је онда остајало друго него да приђу његовој обнови. Уколико је овакво разумијевање овог глагола исправно, а сматрам да јесте, то би значило да је цетињски манастир и сво његово имање, непосредно пред кретање изасланства на пут, претрпјело разарања од стране

[25] *Зборник докумената из историје Црне Горе: (1685-1782)*, спремио за штампу Јевто М. Миловић, Цетиње 1956, 330-331; Глигор Станојевић, *Црна Гора пред стварање државе,* Београд 1962, 23, 25; /Глигор Станојевић–Милан Васић/, *Историја Црне Горе: књига трећа од почетка XVI до краја XVIII вијека*, том први, Титоград 1975, 400; Радослав М. Распоповић, *Дипломатија Црне Горе 1711-1918 = Diplomatie du Monténégro 1711-1918*, Подгорица – Београд 1996, 100; Бранко Павићевић, *Петар I Петровић Његош*, Подгорица 1997, 47.

турске војске.[26] Историјска наука, да нагласим, не зна за похаре и уништавања славног манастира на Цетињу у вријеме настанка свједочанства. Рушења су се десила раније (1692, 1712. и 1714. године) и након смрти владике Саве Петровића (1785).[27] Ако је, заиста, вјеровати документу, онда, у исти мах, не можемо помислити да се писац послужио лажју како би мисија што боље успјела; не заборавимо да новаца и украса никад није било доста ниједном манастиру, па тако ни цетињском.

Једна је неистина посве јасна. Повезана је с казивањем о Ивану Црнојевићу. У исправи се јасно истиче да је овај „велики и христољубиви, међу хришћанима господин" саградио и украсио часни и свети манастир „зван Цетиње", чији је храм посвећен светом рођењу пресвијетле Богородице и који је 1775. године био разрушен. Сада се сигурно зна да ова констатација није тачна и помало је несхватљиво да у доба настанка свједочанства његови наручиоци нису били упознати с правом истином о подизању манастира подно Ловћена.[28]

Најпоетичнији дио исправе исписан је узвишеним стилом. Морао је бити такав јер се у њему обраћало потенцијалним донаторима, без чије помоћи цетињски монаси нису могли ништа учинити, осим да се поуздају: „у премилостивог Бога и у вас православне хришћане", како су писали, подилазећи могућим дародавцима. Ни у наставку нису посустали у додворавању православним људима с надом да ће им притећи у помоћ. Обраћају им се јасно и разговјетно: „Помозите колико вас дух свети води према својој моћи и усрђу /…/ и милостињу предајте од вашег Богом даног иметка, који вам је вишњи даровао". Потом слиједе цитати из Библије и обећање да ће свима оним који њиховој братији удијеле какву потпору уписати имена „у свети општи лист, или у свету проскомидију, или у свети поменик", или ће у њихову част пјевати божанствене литургије, уз назнаку да ће све то учинити „по црквеном уставу и по предању светих и богоносних отаца".

Други ће истраживачи утврдити да ли се у наведеним светим књигама, уколико су сачуване, налазе имена православних хришћана који су се могуће одазвали апелу за помоћ из 1775. године.[29]

---

[26] *Rje~nik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, dio X, U Zagrebu 1931, 734, 760-762; *Речник српскохрватског књижевног језика*, књига четврта, Матица српска, Нови Сад 1971, 689, 696; Миодраг С. Лалевић, *Sinonimi i srodne re~i srpskohrvatskoga jezika*, Beograd 1974, 569.

[27] Божо Ђ. Михаиловић, *Цетињски манастир*, Цетиње 1962, 30, 40; Du{an Martinovi}, Uro{ Martinovi}, *Cetinje: spomenici arhitekture*, Cetinje 1980, 21, 52, 54; Milan Jovi}evi}, Tatjana Pejovi}, Mladen Lompar, *Cetinje*, /Zagreb i Beograd/, 1986, 27, 29, 32.

[28] D. Martinovi}, U. Martinovi}, n. knj., 48; M. Jovi}evi}, T. Pejovi}, M. Lompar, н. кн., 27.

[29] *Цетињски љетопис*, Цетиње 1962. /приредио Нико С. Мартиновић/; *Цетињски љетопис*, Цетиње 1993. /приредио Божидар Шекуларац/; *Crnogorski anali ili Cetinjski*

Оно што засигурно знамо јесте да је јеромонах Василије Иванов те исте године, и то четири дана након настанка молбенице, кренуо на пут. Када је тражење помоћи у питању то је увијек значило упутити се у правцу благодарне царске Русије.[30] Поставља се питање: Како је онда исправа, једна од најљепших коју су издали цетињски митрополити, доспјела у трезор богатог манастира Крке? Клонемо ли се пуком нагађања и домишљања, што ниједна наука не трпи, рецимо да његов смјештај ни мало не изненађује. Разлог је крајње разумљив ако знамо да су Срби из Далмације, што увијек значи и монаси њиховог водећег манастира, током XVIII вијека одржавали живе везе са цетињским митрополитима.[31] Они су им се обраћали у многим стварима и потребама тражећи савјете, духовну потребу и помоћ. Колико су православни из Далмације држали до цетињских митрополита казује и то да је један од њених најученијих монаха их XIX стољећа, Герасим Петрановић, каснији епископ бококоторски, дубровачки и спичански, уврстио митрополите Данила и Саву Петровића у хронотаксу далматинских православних епископа.[32]

Водеће личности духовног живота православне Далмације, Симеона Кончаревића и Герасима Зелића, рукоположиле су владике Црне Горе Кончаревића и Герасима Зелића, рукоположиле су владике Црне Горе. Кончаревића је митрополит Сава произвео у мирски чин – протопопа 1735. године у мана-

---

ljetopis, Cetinje 1996, preveo i priredio Bo`idar [ekularac, 2. prevedeno izdanje – Ljetopis ne donosi ni{ta o donacijama za 1775. godinu.

[30] Глигор Станојевић, *Црна Гора пред стварање државе*, Београд 1962, 23, 25; /Глигор Станојевић–Милан Васић/, *Историја Црне Горе: књига трећа од почетка XVI до краја XVIII вијека*, том први, Титоград 1975, 400; Радослав М. Распоповић, *Дипломатија Црне Горе 1711-1918 = Diplomatie du Monténégro 1711-1918*, Podgorica–Beograd 1996, 100.

[31] Архив Српске академија наука и уметности (= АСАНУ), Београд, 8711/VI-a-81, Zara, 3. VIII 1702; 8711-X/и-8, Zara, 7. III 1752; 8711-XIV-42, 6. IV 1761; 8711-XIV-18, Zara, 10. VII 1762; 8711-XIV-103, 27. VII 1762; 8711-XIV-113, 19. /VIII 1762/ и 8711-XIII-g-2, Spalato, 5. VI 1768 – сва документа преписи су са оригинала, а чувају се у Томићевој заоставштини; *Србске старине*, /саопштио/ Г/ерасимъ/ П/етрановићъ/, СДМ за 1863, У Задру 1863, 169; Павле Мијовић, *Бококоторска сликарска школа XVII-XIX вијека: I. зограф Даскал Димитрије*, Титоград 1960, 77; Бранко Павићевић, *Владика Сава Петровић у Русији 1743-1744. год.*, Историјски часопис, књ. XIV-XV, 1963-65, Београд 1965, 98; Загорка Јанц, *Анонимни мајстор Цетињског ребника*, Музеј примењене уметности: зборник, 13, Београд 1969, 97; Rajko Vuji~i}, *Bokokotorska slikarska {kola (muzeolo{ka obrada i postavka Galerije ikona u Risnu)*, Zadar 1978 (магистарски рад у Библиотеци Филозофског факултета у Задру), 30; Слободан Раичевић, *Сликарство Црне Горе у новом вијеку*, Подгорица 1996, 135.

[32] /Герасимъ/ П/етрановићъ/, *О православ. Далматинскимъ Епископима*, СДМ за годину 1862, У Задру 1862, 137-141.

стиру Стањевићи. Када су 1751. године владике Сава и Василије дознали да Симеон Кончаревић неће доћи код њих на хиротонисање, већ да га је босански митрополит посветио за далматинског и албанског митрополита, покренули су жестоку кампању против њега.[33] Тако су се обојица сврстала међу оне који су већ подуже, у првом реду из редова Католичке цркве, чинили све да Србе из Далмације приведу под плашт римског папе. На тренутак се заборавило на све раније везе и мислило само на сопствени положај.

Овај неспоразум након двадесетак година заборавили су Срби из Далмације. Наиме, игуман манастира Крупе повео је на пролеће 1774. године младог искушеника свог манастира Зелића (с још петорицом кандидата) за рукоположење на Стањевиће код владике Саве, који га је и увео у монашки чин давши му калуђерско име Герасим.[34] На заређења већ утабаним путем одлазили су и толики други духовници мирског и калуђерског чина. О томе свједоче бројне синђелије за које су знали браћа Петрановићи; док их је епископ Никодим Милаш највише видио у манастиру Крки.[35]

Нису људи само из Далмације одлазили у Црну Гору. Процес се одвијао и у супротном правцу; далеко је већи број стизао у словенску област на Јадрану, која се и скоро читавог XVIII стољећа налазила под окупацијом Венеције.

---

[33] /Герасимъ/ Петрановићъ, *О православнымъ Далматинскимъ Епископима*, СДМ за годину 1861, У Бечу 1861, 217-226; /Герасимъ/ П/етрановићъ/, *О православ. Далматинскимъ Епископима*, СДМ за годину 1862, У Задру 1862, 152-153; *Списи о историји православне цркве у далматинско-историјском владичанству од XV до XIX вијека*, сабрао и уредио Н/икодим/ М/илаш/, књ. I, У Задру 1899, 320-322; Н/икодим/ М/илаш/, *Православна Далмација: историјски преглед*, Нови Сад 1901, 381; В/ладимир/ Ћоровић, *Владика Василије Петровић против Симеона Кончаревића*, Годишњица Николе Чупића, књ. 44, Београд 1935, 50-53; *Зборник докумената из историје Црне Горе: (1685-1782)*, спремио за штампу Јевто М. Миловић, Цетиње 1956, 222, 224-225; Василије /Петровић Његош/, *Историја и књижевност*, приредио и превео Божидар Шекуларац, Цетиње 1996 (Књижевност Црне Горе од XI до XIX вијека; књ. 12). Видјети и: Боривоје Маринковић, *Скица за три портрета*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књ. XI/1, Нови Сад 1968, 230-237, 247-248; *Далматински епископ Симеон Кончаревић и његово доба: споменица о 200-годишњици Кончаревића намењене Србима*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, књ. 23, св. 1, Нови Сад 1975, 179-189 и *Православна Далмација и Русија*: преписка Симеона Кончаревића са представницима Синода Руске православне цркве и руског двора, /приредио/ Растислав В. Петровић, Београд 2001.

[34] /Герасим Зелић/, *Житије Герасима Зелића*, св. I, У Београду 1897, 28.

[35] /Теодоръ Петрановићъ/, *Историа*, СДМ за 1836, У Карлштадту /1835/, 99; /Герасимъ/ П/етрановићъ/, *О православ. Далматинскимъ епископима*, СДМ за годину 1862, У Задру 1862, 140; /Герасим Зелић/, *Житије Герасима Зелића*, св. I, У Београду 1897, 28; Филип Радичевић, *Господар владика Сава Петровић Његош, даје синђелију Герасиму Зелићу*, Просвјета, Цетиње, 3/1891, св. III-IV, 86-87; Душан Ј. Мартиновић, *Портрети*: II, Цетиње 1987, 80; Н. М/илаш/, н. књ., 432.

Архивска грађа драгоманског архива, посебног фонда из, ни до данас проученог а пребогатог – када је у питању прошлост Црне Горе – Хисторијског архива у Задру, казује да се већи број људи с њеног данашњег подручја, након окончаног рата крајем XVII вијека преселио у Далмацију. Тачније у Буковицу, и то у непосредну околину манастира Крке. То закључујем на темељу више оригиналних ћириличких и арапских писама који су током неколико година (почевши од 1709. године) упорно слали монаси манастира Маржића, Тројице, могуће и Бање, али и представници турских власти с пројечја Лима генералним провидурима у Задар, главни град Далмације. Додају ли се овој кореспонденцији и одговори, односно, оригинални концепти, венецијанских окупатора Далмације, мишљења сам да је с народом на далек пут морало кренути и више калуђера, чије су бисаге биле крцате прворазредних црквених предмета, који су у манастиру Крки, могуће, остали све до наших дана.[36]

Историјска наука само је фрагментарно обавијештена о досељавањима с простора Црне Горе у Далмацију током XVIII вијека. Новоусељене обитељи уточиште су нашле у Дрнишу, Имотском и другим насељима широм ове јадранске покрајине.

Врло је занимљиво што историјски извори говоре о досељеницима у Имотски и његову околину. Новоусељенике, њих 180 породица, прозваше Црногорцима, и поред тога што су поријеклом, по другим историјским свједочанствима, били из Рисна и Требиња. У једном није било двојбе, добјегло православно становништво у новој средини је било изложено жестоким прогонима од стране фрањеваца и локалних хајдука, уосталом као и ухваћени, у ранијем периоду, Турци и Туркиње, па и са простора Црне Горе, који су прекрштени на Хвару. Један је дио, ипак, преживио све страхоте исповиједајући и даље православну вјеру. Данас о њиховом некадашњем присуству казује само топоним Црногорци.[37]

---

[36] Хисторијски архив Задар, Драгомански архив, филца 128, п. 9-23. Опширније у: Миленко Пекић, *Судбина књиге у сеобама с почетка 18. вијека на примјеру задарске грађе*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 20/1, Београд 1991, 101-112. Видјети и: *Србске старине*, /саопштио/ Г/ерасимъ/ П/етрановићъ/, СДМ за 1863, У Задру 1863, 165-166; Милан Радека, *Прилози о споменицима културе Срба у Сјеверној Далмацији*, у: *Алманах: Срби и православље у Далмацији и Дубровнику*, Загреб 1971, 260.

[37] /Теодоръ Петрановићъ/, *Историа*, СДМ за 1863, У Карлштадту /1835/, 98; /Спиридонъ Маргетићъ/, *Повласт̄ице дане православнима, кадъ су се у Имот̄ски доселили*, СДМ за 1861, У Бечу 1861, 226-236; Stipan Zlatovi}, *Franovci dr`ave presv. Odkupitelja i hrvatski puk u Makarski ljetopis od god. 1773. do 1794*, Starine JAZU, knj. 47, Zagreb 1957, 310, 315, 316; Du{an Beri}, *Nekoliko bilje`aka o Turcima na Hvaru u XVI i XVII vijeku*, Bilten Historijskog arhiva komune hvarske, Hvar, 2/1960, br. 2, 244-248; Karlo Kosor, *Ivan Bu{i}-Ro{o – hajdu~ki haramba{a (prilog poznavanju njegova `ivota)*, Ka~i}, Split, 4/1971, 107, 125-128; *Imenik mesta: pregled svih mesta, op{tina i srezova u Jugoslaviji sa po{tama i*

И на простору сјеверне Далмације, крају између Кистања, Брибира и Бенковца, изгледа највише у селу Крњеуве, насељено је средином XVIII стољећа 11 обитељи из Црне Горе и Рисна. Предводио их је капетан Дешко Калуђеровић (потомци су касније промијенили презиме у Дешковић). Гостољубиво нису дочекани од раније насељених Брибирана. Најборбенији су били Илија и Алекса Милошевић, Илија Павић, прозван „Пицагвера", Јован Гњидића и браћа Петар и Стојан Савић. Поред првих неспроазума новодосељени и старосједиоци очували су своју вјеру, обичаје и језик, као и они који су се касније населили у Ислам Грчки, Бенковац и Смоковић, гдје се некада налазио заселак Црногорци, који се у наше вријеме називао Његуш.[38]

Будући да је историографија, неопростиво, занемарила истраживање прошлости Срба из сјеверне Далмације ни данас не знамо за све додире који су се стољећима одвијали на релацији Црна Гора сјеверна Далмација. Лингвистика се нешто више бавила одгонетањем тих веза. Утврдили су да ијекавски говор Срба сјеверне Далмације припада јекавско-штокавском источнохерцеговачком типу дијалеката, посве налик ономе којим се и данас говори на граничним просторима између Црне Горе и Босне и Херцеговине.[39]

Увјеривши се у повезаност, која нам је позната само фрагментарно, ни најмање не изненађује да се у трезорима једног од најбогатијих српско-православних манастира нашло и „писмо" из 1775. године. Дубоко вјерујем да је тих писаних трагова који казују о реченим општењима, било далеко ви-

---

teritorijalno nadle`nim sudovima i javnim tu`ila{tvima, II izmenjeno i dopunjeno izdanje, Beograd 1960, 114.

[38] Стјепан Антоњак, *Неколико података о досељењу Црногораца у Задар и околину Брибира*, Историски записи, Цетиње, 4/1951, св. 10-12, књ. VII, 464-468; АСАНУ, 8711-XIV-111, 17. /III 1762/; 8711-XIV-153, Zara, 13. XI 1762; АСАНУ, 8711-XIV-111, препис документа од 17./VIII 1762./; Исто, 8711-XIV-153, препис документа, Zara, 13. XI 1762; Глигор Станојевић, *Југословенске земље у млетачко-турским ратовима XVI-XVIII вијека*, Београд 1970, 460.

[39] Павле Ивић, *Српски народ и његов језик*, Београд 1971, 64; Исти, *Дијалектологија српскохрватског језика: увод у штокавско наречје*, Нови Сад 1985, 2. изд., 52, 133; Исти, *O poreklu ijekavskog govora u Benkova~kom kraju*, Benkova~ki kraj kroz vjekove, zbornik 1, Benkovac 1987, 157-170; @ivko Bjelanovi}, *Imena stanovnika mjesta Bukovice*, Split 1978; Isti, *Antroponimija Bukovice*, Split 1988; Isti, *Toponomija benkova~kog kraja kao ogledalo njegove pro{losti*, Benkova~ki kraj kroz vjekove, zbornik 1, Benkovac 1987, 157; Исти, *Toponimija benkova~kog kraja kao ogledalo njegove pro{losti*, Benkova~ki kraj kroz vjekove, zbornik 1, Benkovac 1987, 157; Исти, *Novo{tokavski govori sjeverne Dalmacije i ~akavski supstrat*, Radovi Pedago{ke akademije, Split, 1977, br. 2, 47-56.

ше.[40] На жалост, монаси манастира Крке раније „нису могли увек да пруже колико-толико пристојне услове за рад историчарима, етнографима и историчарима уметности који су желели да пребирају по богатој архиви и библиотеци".[41] Остаје нам само да сачекамо да се архивистички среди историјска грађа, која је некада била у ризници манастира Крке, и да самим тим буде доступна научној јавности. Вјерујем да ће изненађења бити још и већа, па и када је историја Црне Горе у питању.

С простора данашње Црне Горе било је и појединачних усељења у Далмацију. Највише из Боке јер је овај предиван крај био у саставу исте државе – Републике Венеције. Један је најзанимљивији – Раде Маина. Которанин је од обичног војника доспио до чина генерала републике са лагуна. Војничку каријеру започео је приликом опсаде Улциња, наставио борећи се за Венецију око манастира Стањевића с циљем да зароби митрополита Саву Петровића. Историјске су вијести противрјечне, али и поред разлика у описивању чињеница, Маина је изградио завидну војничку каријеру и преко службовања у Истри, Сињу и Книну, окончао је војниковање као заповједник војне посаде у Задру. Адекватно војним успјесима ишло је и напредовање у служби; дужд га је 1774. године унаприједио у гувернадура, а годину дана касније и у чин sergente generale. Православне вјере се никада није одрекао. Парусију је 1787. године приложио за обнову манастира Крке. Двије године раније поклонио је звоно манастиру Хиландар, а 1791. и звоно за православну цркву Св. Илије у Задру.[42]

---

[40] Милан Радека, *Прилози о споменицима културе Срба у Сјеверној Далмацији*, у: *Алманах: Срби и православље у Далмацији и Дубровнику*, Загреб 1971, 256-258, 260.

[41] Р/адован/ Ковачевић, *Изложба у манастиру: занимљива иницијатива из манастира Крке*, Политика, Београд, 14. августа 1970, 7.

[42] Хисторијски архив Задар, Списи генералних провидура, Доменико Кондулмер, књ. II, 131; Исто, Алвизе Фоскари, књ. I, 33, 57; Научна библиотека Задар, Ms 861 – Giuseppe Ferarri–Cupilli, Informazione sui mezzi d'insegnamento e di culura e sugli uomini più distinti avuti della Dalmazia e Albania Veneta nella seconda metà del secolo XVIII diretta al nobile sig. Dandolo in maggio 1856, 77-78; *Езопове и прочихъ разныхъ баснотворцевъ съ различни єзика на славеносербски єзикъ преведене садъ први редъ съ наравоучителними полезними изяснѣніами и наставлѣніами издате и сербскои юности посвећене басне*, (избор и превод Доситеј Обрадовић), У Лајпсику 1788, 306; Симеон Милутиновићъ, *Исторія Герне-Горе одъ искона до новіега времена*, У Бѣограду 1835, 106; Alexander Andrich, *Gechichte des Fürstenthums Montenegro: von der älstesten Ziet bis zum Jahre 1852: nach serbischen Aktenstrücken, Hülfswerken und Volksliedern*, Wien 1853, 52; Giuseppe Sabalich, *Huomeni d'arme Dalmazia*, Rivista Dalmatica, IV, 2, Zara 1908, 296; *Петар I Петровић Његош: писма и други документи: књ. 1: (1780-1820)*, /приредио/ Јевто М. Миловић, Титоград 1987, 36. О занимљивом генералу Маини налази ми се рад у штампи.

Генерала Раду Маину познавао је и Доситеј Обрадовић. Овог је највећег српског просвјетитеља у манастиру Стањевићи владика Василије рукоположио 1764. године за свештеника. Те исте године (и то 26. априла) су настојатељи трију далматинских православних манастира, бројни пароси и највиђеније сеоске старјешине упутили писмо митрополитима Сави и Василију. У њему су описали јадно стање православне цркве и угњетавања која су трпјели а све зато јер нису имали свог архипастира. Излаз из тешке ситуације видјели су у томе да им митрополити за владику посвете архимандрита Генадија Васиљевича. Руски монах тада је већ боравио у манастиру Крупи и Крки, гдје је дошао из манастира Мајине. У питорескни манастир повише Будве вратио се исте године, могуће заједно с Доситејем, на броду Скрадињанина Димитрија Живковића. У Подмајинама је био посвећен за владику Далмације, но стање Срба у Далмацији није ни мало побољшано.[43]

Срби из Далмације наставили су одржавати врло присне везе с Црном Гором и након смрти митрополита Саве Петровића. Сада је далеко мање људи, уз то учених, кренуло из Далмације у Црну Гору. Највише у вријеме када је на владалачком трону Црне Горе сједио Петар II Петровић Његош. Ђорђе Срдић и Димитрије Милаковић били су његови ваљани сарадници. На Цетиње су потом стигли и Јован Сундечић, Илија Беара, Симо Матавуљ, Душан Бркановић и толики други.[44]

---

[43] /Герасимъ/ П/етрановићъ/, *О православ. Далматинскимъ епископима*, СДМ за годину 1862, У Задру 1862, 141, писац је најавио да ће објавити далматинску молбу, али она се није појавила на страницама СДМ, као ни у зборнику докумената Никодима Милаша, који је од Г. Петрановића преузео већину листина; Глигор Станојевић, *Митрополит Василије Петровић и његово доба (1740-1766)*, Београд 1979, 174-175.

[44] /Лазар/ Т/омановић/, † *Ђорђе Срдић*, Српски лист, У Задру, 8/1887, 29 (29. VII/10. VIII), /3/; Ф/илип/ Радичевић, *Успомене на гробу Ђорђа Срдића*, Српски лист, У Задру, 9/1888, 15 (13./25. IV), /1-2/; Исто, 16 (20. IV/2. V), /1-3/; Саво Вукмановић, *Ђорђе Срдић – Његошев пријатељ и сарадник*, Гласник Етнографског музеја на Цетињу, књ. III, Цетиње 1963, 383-387; Исти, *Ђорђе Срдић*, Библиографски вјесник, Цетиње, 13/1984, 2, 115-120; Георгій Николаєвичъ, *Милаковића кавалѣра Димитрія животъ и дѣла*, СДМ за 1860, У Бечу 1860, 7-32; /Ђорђе Николајевић/, *Три писма Ђорђа Николајевића књазу Данилу*, /приредио/ Душан Вуксан, Записи, Цетиње, 14/1941, књ. XXV, св. 2, 105-107; Јевто М. Миловић, *Студије, расправе и чланци*, књ. 1, Никшић 1989, 401-404; У., † *Јован Сундечић (1825-1900)*, Цариградски гласник, Цариград, 6/1900, 30 (20. VII), /1/; …, † *Јован Сундечић*, Браник, У Новом Саду, 16/1900, 80 (8./21. VII), /1/; Марко Цар, *Јован Сундечић (критичко-биографска студија)*, Летопис Матице српске, књ. 215, св. V, Нови Сад 1902, 1-32; Ј/овановић/, † *Илија Беара*, Глас Црногорца, На Цетињу, 17/1888, 2, (10. I), /3/; П/етар/ Миљанић, *Самоубиство проф. Беаре*, Глас Црногорца, На Цетињу, 17/1888, 3, (17. I), /3/; Исто, 4, (24. I), /1-2/; Душан П. Берић, *Илија Беара и „Првенац"*, Стварање, Цетиње, 1953, књ. 8, 131-136; В. Лукић, *Живот и трагични епилог професора Илије Беаре на Цетињу*, Годишњак Цетињске

Сви су ишли трагом некадашњих веза, па и оних из времена владиковања Саве Петровића, о коме се међу Србима Далмације увијек знало. Захваљујући, такође, и написима знаменитог гласила – „Српско-далматинског магазина". Само о црногорским темама на страницама овог часописа могао се написати ваљан рад. Пригода је да се истакну оне повезане с владиком Савом Петровићем. У првом реду мислим на објаву његових писама. Ријеч је о три јавне исправе, од којих је једна синђелија коју је владика Сава издао 2. априла 1778. године, којом је поставио попа Сћепана Поповића, из Подгорице, за прототопа. Њу је публиковао Јевто М. Миловић не знајући да је иста објављена 94 године раније, и то на темељу увида оригинала и с описом легенде печата, за разлику од његовог ослонца на оригинални концепт.[45] За остала два документа наука не зна ни данас. Једним митрополит цетињски 3. децембра 1734. године исказује благослов попу Николи Поповићу и његовој породици у Граћане, а другим просуђује неке неспоразуме о парохијама између свештеника у Подгорици, потписаним 16. априла 1752. године у „резиденцији Цетињске митрополије у Стањевић".[46] Околности су ваљда хтјеле да није објављено и више докумената митрополита Саве. У рукама их је, наиме, имао учени Ђорђе Николајевић 1861. године. Превладавале су синђелије из период од 1750. до 1752. и 1763. године, а говориле су о подјели парохија свештеницима у Подгорици и Љешкопољу.[47]

На страницама најстаријег словенског часописа у Далмацији објављено је подоста и друге грађе о Црној Гори, такође и писмо владике Арсенија Пламенца, докумената Максима Косијерева из Режевића, па и Данила призренског, пећког, скендерског и подгоричког митрополита.[48]

гимназије, Цетиње, 2/1970, 2, 53-57; Видо Латковић, *Симо Матавуљ у Црној Гори*, Скопље 1940; Голуб Добрашиновић, *Симо Матавуљ: (1852-1908)*, у: *100 најзнаменитијих Срба*, Београд–Нови Сад, 1993, 332-333; *Симо Матавуљ: (1852-1908)*, у: *Република Српска Крајина*, Книн–Београд 1996, 267-271; Данило Лекић, *Данило Бркановић – први барски учитељ и пропагатор социјалистичких идеја*, у: *Споменица Барске гимназије*, Бар 1971, 47-56.

[45] *Стара писма*, саоб/штио/ Г/еоргиє/ Николаевићъ, СДМ за 1862, У Задру 1862, 165-166; *Зборник докумената из историје Црне Горе: (1685-1782)*, спремио за штампу Јевто М. Миловић, Цетиње 1956, 351, 446.

[46] /Савва Петровићъ/, *Савва Митрополитъ Цетиньски шалѣ благослов на попа Николу Поповића и нѣгову породицу у Граћане*, саобштио Ф/илип/ Радичевић, СДМ за 1868, У Задру /1867/, 163; /Савва Петровићъ/, *Савва Митрополитъ Цетински распрàвля неспоразумлѣня о парохіѣма међу свештеницима Подгоричкимъ*, саобштіо Ф/илип/ Радичевић, СДМ за 1864, у Задру /1863/, 171.

[47] *Стара писма*, саоб/штио/ Г/еоргиє/ Н/иколаевићъ/, СДМ за 1862, У Задру 1862, 246.

[48] *Стара писма*, /саобштио Георгиє Николаевићъ/, СДМ за 1861, У Бечу 1861, 166-168; *Српске старине*, /саопштио/ Г/ерасимъ/ П/етрановићъ/, СДМ за 1863, У Задру

За све ове прворазредне историјске преостатке није знао ни један од најсистематскијих и најврједнијих истраживача црногорских старина у установама Далмације – академик Јевто М. Миловић, зато су, ваљда, и остала непозната до данас.[49]

Сведимо казивање у закључак.

Срби из Далмације одржавали су многе везе с митрополитима Црне Горе, па и током XVIII вијека. Уз бројне потврде тих контаката, молбеница коју је на Цетињу 20. јула 1775. године издао митрополит Сава Петровић један је од ваљаних доказа за такву тврдњу. Ријеч је о најљепшој исправи из скриптorија цетињских владика. Осим изузетне ликовности, карактеришу је и узвишеност стила појединих пасуса као и доношење нових чињеница везаних за историју Црне Горе. У првом реду имам на уму печат манастира на Цетињу и титулатуру владике Саве Петровића за које се до сада није знало. Речени документат, такође, јасно казује да је повјерљива митрополитова делегација кренула у мисију прикупљања милостиње. Она је била потребна да би се пришло обнови манастира, црквених имања и оближњих села која је похарала турска војска (која се изреком не спомиње). Из овог историјског податка индиректно закључујем да је знаменити манастир под Ловћеном непосредно пред одлазак мисије у Русију – дакле до 1775. године – био разорен. Децидираност тврдње лабави будући да је ријеч о документу којем је превасходно циљ да остави што већи дојам на потенцијалне дародавце о нужности давања поклона. Куд ли боље намјере него написати да је војска похарала њихов свети манастир а уз то и припадајућа му села. Истинитост ове чињенице потврдиће записи о поклонима који су морали бити уписани у опште листове, проскомидије или поменике. У „писму" се јасно истиче да су се такви рукописи и водили у цетињском манастиру. Будући да нису сачувани морамо узети као истинит податак да се разарање првог манастира Црне Горе десило и 1775. године и то све док се не пронађу нови историјски извори.

Исправа је, уједно, и ваљана потврда која казује о односима Срба из Далмације с владикама Црне Горе. О тој повезаности до данас је, на жалост, историографија водила тако мало рачуна. Комуникација је и поред свега, ипак, постајала врло интензивна и то баш током владиковања Саве Петровића. Једно јер су у Далмацију доспјеле бројне породице из Црне Горе, а и зато јер су многи српски свештеници из ове словенске покрајине од-

---

1863, 166-168. Изгледа да је ријеч о до сада непознатом митрополиту Данилу (Сава /Вуковић/, *Српски јерарси: од деветог до двадесетог века*, Београд–Подгорица–Крагујевац 1996.).

[49] *Јевто М. Миловић: 1908-1991*, Подгорица 1994. (Споменица преминулим члановима Академије, св. 15) /уредио Мијат Шуковић/; *Животно дјело академика Јевта Миловића: радови са научног скупа, Подгорица, 3. јул 1995*, Подгорица 1998.

лазили управо код њега на рукоположење. Сигурно је да су придошли људи на јужнословенску обалу Јадрана и надаље одржавали везе са својом сабраћом из старог краја. Уосталом, тим је путем доспјело и речено свједочанство са прекрасно уцртаном интитулацијом мудрог владике Саве Петровића. Чувала се 1962. године, сигурно, у богатој и архивистички несређеној ризници најчувенијег српско-православног манастира Далмације. Речена јавна исправа, као и остала грађа, па и она објављена на страницама „Српско-далматинског магазина", казује да је овај значајни духовник и државник Црне Горе у историографији, уистину, неправедно запостављен. Штавише, сматрам да тек предстоје, неминовна, систематска истраживања његова живота и дјела. Имамо ли на уму повезаности са Србима из Далмације, онда ће напор у том правцу донијети несумњиво ваљаних плодова. То, уосталом, заслужују и Срби, који су некад у великом броју живјели у Далмацији, али и сам владика Сава Петровић. Трагом тих путева, нарочито од времена Петра II Петровића Његоша, отићи ће бројни учени Срби са жељом да помогну развоју и процвату црногорске државе.

Milenko Pekić

AN UNKNOWN „LETTER" OF METROPOLITAN SAVA PETROVIĆ OF JULY 20TH 1775

Summary
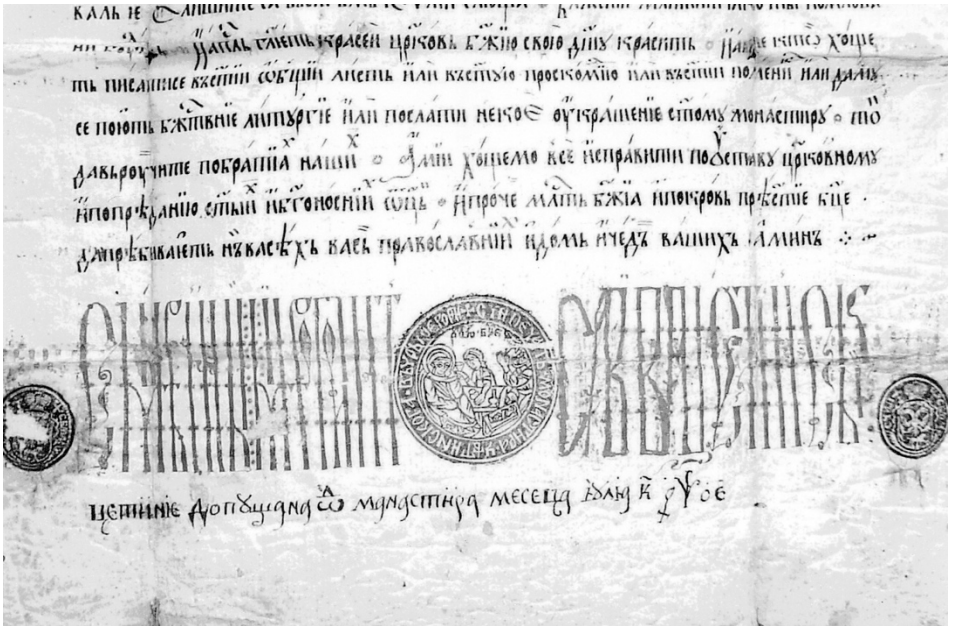
A cirilic document, which has been unknown till nowadays, is being published in this paper. The document was issued by metropolitan Sava Petrovi} in Cetinje on July 20th 1775. Petrovi} was unjustly marked as incapable and then, as it seems, forgotten by historians. The document is thoroughly described, its contents analysed and possible reading suggested. The author puts forward the assumption that the document is one of the most beautiful illuminated testimonies issued in the scriptorium of Cetinje monastery written in Serbo-Slav language to which many russianisms are incorporated. The document iz also a sort of a plea for collecting donations among orthodox Christians for restoration of the monastery in Cetinje. It also a proof of the links between the Serbs in Dalmatia and the metropolitans of Montenegro which has not been known in historiography.